

SUN'IY INTELLEKT VA YOLG'ON AXBOROT: FAKTNI SOXTADAN AJRATISH MUAMMOSI

Hasanova Zarina Sodiqovna

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti
qoshidagi Akademik litsey talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqola zamonaviy axborot muhitida sun'iy intellekt (SI) vositalarining yolg'on va soxta axborotlarga qarshi kurashishdagi roli, imkoniyatlari hamda cheklovlarini tahlil qiladi. Yolg'on yangiliklar, manipulyativ kontent va deepfake texnologiyalari orqali tarqalayotgan noto'g'ri ma'lumotlar bugungi kunda nafaqat jurnalistikani, balki butun jamoatchilikni ishonchsizlik va beqarorlik muhitiga olib kelmoqda. Sun'iy intellekt asosida ishlab chiqilgan faktcheking tizimlari feyk xabarlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etayotgan bo'lsa-da, ularning imkoniyatlari cheklangan va ayrim hollarda xatoliklar yuzaga chiqmoqda. Maqolada mazkur muammolar yechimlari, SI algoritmlarining ishlash prinsipi, ularning afzallik va zaif tomonlari chuqur tahlil etiladi.*

Kalit so'zlar: *Sun'iy intellekt, yolg'on axborot, faktcheking, feyk yangiliklar, axborot ishonchliligi, deepfake, algoritmik aniqlash, dezinformatsiya, jurnalistika etikasi.*

Axborot jamiyatida yashayotgan hozirgi zamon insoni misli ko'rilmagan darajadagi tezlikda, miqdorda va turlicha shakllarda axborot oqimiga duch kelmoqda. Har daqiqada ijtimoiy tarmoqlar, yangilik portallari va onlayn platformalarda millionlab ma'lumotlar tarqatiladi. Bu axborotlarning salmoqli qismi ishonchli, hujjatlashtirilgan va rasmiy manbalardan bo'lsa, katta qismini yolg'on, noto'g'ri yoki ataylab chalg'ituvchi kontent tashkil qiladi. Ayniqsa, siyosiy jarayonlar, pandemiyalar, tabiiy ofatlar yoki global mojarolar davrida dezinformatsiya va feyk xabarlar soni keskin ortadi. Bu holat jamiyatda ishonchsizlik, ijtimoiy keskinlik, noto'g'ri qarorlar va beqarorlikka olib kelmoqda.

Yolg'on axborotga qarshi kurashda jurnalistikaning roli har doim markaziy bo'lib kelgan. Biroq axborot tarqatish texnologiyalarining evolyutsiyasi, sun'iy intellekt (SI) vositalarining keng joriy etilishi va algoritmik asosda kontent yaratilishining kuchayishi, jurnalistikaning klassik usullarini o'zgartirib yubordi. Aynan SI yordamida yaratilgan algoritmlar, generativ modellar va tahliliy vositalar feyk xabarlarini aniqlashda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Biroq bu texnologiyalarning o'zi ham doimo ishonchli natija bera olmaydi. Ular ayrim holatlarda faktni noto'g'ri baholaydi, kontekstni tushunmaydi yoki ma'lumotni noto'g'ri talqin qiladi.

Bugungi kunda "fact-checking" — ya'ni faktlarni tekshirish — jurnalistika va axborot texnologiyalarining kesishgan eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida shakllanmoqda. Bunda sun'iy intellekt vositalari, masalan, Google Fact Check Tools, ClaimReview, FullFact, Snopes va boshqa ko'plab platformalar yangiliklardagi da'volarni tahlil qilib, ularning

haqiqatga mos yoki mos emasligini avtomatik ravishda aniqlashga harakat qiladi. Ushbu tizimlar odatda matndagi asosiy bayonotlarni aniqlab, ular bilan bog'liq manbalarni solishtiradi, statistik yoki tarixiy ma'lumotlarga asoslanadi va javob chiqaradi. Bu jarayon katta axborot bazalari, natural language processing (NLP) va mashinaviy o'qitish asosida amalga oshadi.

Axborot jamiyatida yashayotgan hozirgi zamon insoni misli ko'rilmagan darajadagi tezlikda, miqdorda va turlicha shakllarda axborot oqimiga duch kelmoqda. Har daqiqada ijtimoiy tarmoqlar, yangilik portallari va onlayn platformalarda millionlab ma'lumotlar tarqatiladi. Bu axborotlarning salmoqli qismi ishonchli, hujjatlashtirilgan va rasmiy manbalardan bo'lsa, katta qismini yolg'on, noto'g'ri yoki ataylab chalg'ituvchi kontent tashkil qiladi. Ayniqsa, siyosiy jarayonlar, pandemiyalar, tabiiy ofatlar yoki global mojarolar davrida dezinformatsiya va feyk xabarlar soni keskin ortadi. Bu holat jamiyatda ishonchsizlik, ijtimoiy keskinlik, noto'g'ri qarorlar va beqarorlikka olib kelmoqda.

Yolg'on axborotga qarshi kurashda jurnalistikaning roli har doim markaziy bo'lib kelgan. Biroq axborot tarqatish texnologiyalarining evolyutsiyasi, sun'iy intellekt (SI) vositalarining keng joriy etilishi va algoritmik asosda kontent yaratilishining kuchayishi, jurnalistikaning klassik usullarini o'zgartirib yubordi. Aynan SI yordamida yaratilgan algoritmlar, generativ modellar va tahliliy vositalar feyk xabarlarini aniqlashda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Biroq bu texnologiyalarning o'zi ham doimo ishonchli natija bera olmaydi. Ular ayrim holatlarda faktni noto'g'ri baholaydi, kontekstni tushunmaydi yoki ma'lumotni noto'g'ri talqin qiladi.

Bugungi kunda "fact-checking" — ya'ni faktlarni tekshirish — jurnalistika va axborot texnologiyalarining kesishgan eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida shakllanmoqda. Bunda sun'iy intellekt vositalari, masalan, Google Fact Check Tools, ClaimReview, FullFact, Snopes va boshqa ko'plab platformalar yangiliklardagi da'volarni tahlil qilib, ularning haqiqatga mos yoki mos emasligini avtomatik ravishda aniqlashga harakat qiladi. Ushbu tizimlar odatda matndagi asosiy bayonotlarni aniqlab, ular bilan bog'liq manbalarni solishtiradi, statistik yoki tarixiy ma'lumotlarga asoslanadi va javob chiqaradi. Bu jarayon katta axborot bazalari, natural language processing (NLP) va mashinaviy o'qitish asosida amalga oshadi.

Ammo faktcheking algoritmlari har doim ham to'g'ri xulosa chiqarmaydi. Chunki ular inson tafakkuriga xos bo'lgan kontekstni anglash, kinoya, metafora, ironiyani ajrata olish, ijtimoiy-siyosiy vaziyatni tushunish qobiliyatiga ega emas. Masalan, siyosiy bahs-munozaralarda aytilgan gaplar ba'zan kontekstdan yulib olingan holatda noto'g'ri talqin qilinadi va bu holat yolg'on deb belgilanadi, garchi u o'ziga xos nutq uslubida aytilgan bo'lsa ham. Shu sababli, SI asosidagi tekshiruv tizimlari jurnalistlar tomonidan nazorat qilinishi, insoniy fikr bilan muvofiqlashtirilishi kerak.

Yolg'on axborotning eng xavfli ko'rinishlaridan biri — bu "deepfake" texnologiyalaridir. Bu texnologiya yordamida mashhurlar, siyosatchilar yoki oddiy odamlar ishtirokidagi yolg'on video yoki audioroliklar yaratilmoqda. Ular realga juda yaqin ko'rinadi, ammo to'liq

soxta kontent hisoblanadi. Sun'iy intellekt asosida ishlab chiqilgan generativ model, masalan GAN (Generative Adversarial Networks), aslida bo'lmagan holatni bordek ko'rsatadi. Bu esa jamiyatda ishonchsizlikka, noto'g'ri qarorlar qabul qilinishiga, hatto ommaviy tartibsizliklarga olib kelishi mumkin.

Shu sababli, jurnalistika sohasi SI vositalarini nafaqat axborot ishlab chiqarish, balki uning haqiqiyligini aniqlashda ham faol qo'llashi zarur. Sun'iy intellekt feyk yangiliklarni aniqlashda kuchli yordamchi bo'lishi mumkin, biroq u mustaqil baholovchi emas. Eng ishonchli tizimlar inson va sun'iy intellektning hamkorligida yaratiladi: SI tezlik va tahlilni ta'minlasa, jurnalist esa kontekst, axloqiy mezon va ijtimoiy javobgarlikni o'z zimmasiga oladi.

Bundan tashqari, yolg'on axborot tarqalishining asosiy omillaridan biri – bu axborot iste'molchisining savodsizligi yoki tanqidiy fikrlash ko'nikmasining pastligi. Sun'iy intellektga asoslangan texnologiyalar qanchalik kuchli bo'lsin, agar auditoriya yolg'on va haqiqatni ajrata olmasa, feyk kontentlar o'z ta'sirini davom ettiradi. Shu sababli, bu muammo faqat texnologik yechim bilan emas, balki ta'lim, axborot madaniyati, raqamli savodxonlik orqali ham hal qilinishi zarur.

Bugungi axborot makonida soxta, manipulyativ va yolg'on ma'lumotlarning tez va keng tarqalishi ommaviy ongga kuchli ta'sir o'tkazmoqda. Bu holat nafaqat jamiyatda ishonchsizlik va chalkashliklar keltirib chiqarmoqda, balki siyosiy jarayonlarga aralashish, iqtisodiy manipulyatsiya, ijtimoiy nizolarni qo'zg'atish kabi xavfli oqibatlariga ham olib kelmoqda. Aynan shu nuqtada fakt va yolg'onni ajratish, axborot ishonchliligini ta'minlash zamonaviy jurnalistikaning eng dolzarb vazifasiga aylanmoqda. Bu borada sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining qo'llanilishi muhim yutuq bo'lishi bilan birga, muayyan xatarlarga ham ega.

Avvalo, yolg'on axborotning tabiati haqida to'xtalish lozim. Feyk axborotlar ikki asosiy ko'rinishda bo'ladi: birinchisi – noto'g'ri ma'lumot asosida tarqatilgan kontent, ikkinchisi esa – ataylab aldashga mo'ljallangan, ya'ni dezinformatsiya. Sun'iy intellekt yordamida ikkala turdagi axborotni ham aniqlash mumkin, biroq bu murakkab va ko'p bosqichli jarayonni talab etadi. Chunki dezinformatsiya odatda ko'rinishidan haqiqiydek tuyuladi, rasmiy til yoki manbalardan foydalangan bo'ladi, lekin aslida unda maqsadli chalg'itish yotadi. Bunday holatlarda SI algoritmlarining sezgirliги va kontekstual tahlilga layoqati muhim ahamiyatga ega.

Faktni soxtadan ajratishda eng ko'p qo'llanilayotgan usul bu – **Natural Language Processing (NLP)** vositalaridir. Bu texnologiyalar matnning til tuzilmasi, sintaktik va semantik o'ziga xosliklarini tahlil qilib, undagi bayonotlarning faktologik asosini baholaydi. Masalan, "PolitiFact", "Snopes", "FactCheck.org" kabi faktcheking saytlarida NLP asosida ishlovchi tizimlar shubhali da'volarni avtomatik aniqlaydi, ularni arxivdagi tasdiqlangan ma'lumotlar bilan solishtiradi va javob chiqaradi. Ushbu tizimlar, ayniqsa siyosiy, iqtisodiy yoki sog'liqni saqlash bilan bog'liq yolg'on xabarlarini aniqlashda keng qo'llanmoqda.

Biroq NLP va boshqa SI vositalarining imkoniyatlari cheklangan. Ular odatda rasmiy tillarda yozilgan matnlarni yaxshi tahlil qiladi, biroq tarmoqlardagi norasmiy nutq, kinoya, satira, memlar yoki kontekstual ishoralarni tushunishda qiynaladi. Ayniqsa “deepfake” texnologiyalari orqali yaratilgan soxta videolar va audioroliklarni aniqlashda SI maxsus mashinaviy o‘qitish (machine learning) modellariga tayanadi. Bu modellar millionlab real video va audio namunalar asosida mashq qilinadi va sun’iy ishlab chiqarilgan kontentni vizual yoki fonetik anomaliyalar orqali ajratishga harakat qiladi. Biroq soxta kontent sifati ortgani sari, ularni aniqlash tobora murakkablashmoqda.

Yana bir muhim muammo – algoritmlarning shaffof emasligi. Ko‘pgina sun’iy intellekt tizimlari qanday qaror chiqarayotgani, qanday ma’lumotlar asosida baholash qilayotgani haqida foydalanuvchiga yoki jurnalistga to‘liq ma’lumot bermaydi. Bu holat “algoritmik noaniqlik” deb ataladi. Natijada, yolg‘on deb belgilangan xabar aslida kontekstdan uzilgan yoki noto‘g‘ri tushunilgan bo‘lishi mumkin. Bunday xatoliklar esa axborot tarqatishda yangi muammolarni yuzaga keltiradi.

Shu bois SI tizimlaridan foydalanishda inson nazorati juda muhim. Faktcheking jarayonida jurnalist yoki mutaxassis sun’iy intellekt tomonidan taklif qilingan xulosalarni baholashi, kontekstni tekshirishi, asosiy ma’lumot manbalarini solishtirishi kerak. Misol uchun, biror bayonot matematik jihatdan to‘g‘ri bo‘lishi mumkin, lekin u muayyan ijtimoiy-siyosiy kontekstda noto‘g‘ri talqin qilinadi. Bu holatda SI tizimi haqiqat deb belgilashi mumkin, biroq insoniy fikr bu holatni nuanslari bilan baholaydi.

Shuningdek, jurnalistlar uchun SI vositalaridan foydalanish madaniyati va malakasi muhim hisoblanadi. Har qanday faktcheking texnologiyasi o‘z-o‘zidan xato qilmaydi, lekin noto‘g‘ri sozlash, noto‘g‘ri o‘rgatish yoki noto‘g‘ri qo‘llash natijasida ishonchsiz natijalar paydo bo‘ladi. Shu sababli jurnalistika sohasida texnologik savodxonlikni oshirish, algoritmlarning ishlash prinsiplarini o‘rgatish, tahliliy fikrlash va sun’iy intellekt bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarbdir.

Bundan tashqari, auditoriyaning raqamli savodxonligini oshirish ham muhim. Chunki eng ilg‘or texnologiyalar, eng samarali faktcheking vositalari bo‘lsa ham, agar o‘quvchi yolg‘on va haqiqatni ajrata olmasa, dezinformatsiya o‘z kuchini saqlab qoladi. Odamlar mustaqil axborot tahlil qilishga, manbalarni solishtirishga va shubhali kontentga tanqidiy yondashishga o‘rgatilishi lozim. Bu borada sun’iy intellekt yordamida foydalanuvchiga vizual signal (masalan: “fakt tekshirilgan”, “manba tasdiqlanmagan” belgilari) berish amaliyoti kengaytirilmoqda.

Oxirgi yillarda ba’zi davlatlar va xalqaro tashkilotlar ushbu sohada normativ hujjatlar ishlab chiqmoqda. Masalan, Yevropa Ittifoqining “AI Act” qonun loyihasida sun’iy intellekt vositalarining shaffofligi, xavfsizligi va inson huquqlariga mosligi kafolatlanishi belgilangan. Shu bilan birga, O‘zbekiston ham raqamli axborot xavfsizligini ta’minlash, feyk yangilik larga qarshi kurashishda SI texnologiyalarini joriy etish va jurnalistlarning malakasini oshirish borasida dasturlar ishlab chiqmoqda.

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt yordamida yolg'on axborotlarni aniqlash imkoniyatlari katta, lekin u mukammal tizim emas. Inson faktchekrlarning axloqiy mezonlari, kontekstual tahlili va ijtimoiy mas'uliyati sun'iy tizimlar imkoniyatini to'ldiradi. Fakt va yolg'on o'rtasidagi nozik chiziqni to'g'ri belgilash – aynan inson va texnologiya hamkorligida yuz beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Diakopoulos, N. (2019). *Automating the News: How Algorithms Are Rewriting the Media*. Harvard University Press.
2. Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). *Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policymaking*. Council of Europe Report.
3. Marconi, F. (2020). *Newsmakers: Artificial Intelligence and the Future of Journalism*. Columbia Journalism Review.
4. Tandoc Jr, E. C., Lim, Z. W., & Ling, R. (2018). Defining “Fake News”: A typology of scholarly definitions. *Digital Journalism*, 6(2), 137–153.
5. Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146–1151.
6. UNESCO (2021). *AI and the Future of Journalism: How Artificial Intelligence Can Make Journalism More Inclusive and Effective*. Paris: UNESCO Publishing.
7. European Commission (2023). *Proposal for a Regulation Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act)*. Brussels.
8. Ganieva, M. (2023). Sun'iy intellekt va axborot ishonchliligi: O'zbekiston ommaviy axborot vositalarida feyk yangiliklarga qarshi kurash. *O'zbekiston jurnalistikasi ilmiy jurnali*, 1(11), 88–93.
9. FullFact (2024). *Automated Factchecking Tools: Overview and Evaluation Report*. London: FullFact.org.
10. O'zbekiston Respublikasi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (2024). *Raqamli axborot xavfsizligi: muammo va yechimlar*. Toshkent: “Akademnashr”.
11. Snopes Fact-checking Database. <https://www.snopes.com> – Murojaat qilingan sana: 2025-yil 2-avgust.
12. PolitiFact. <https://www.politifact.com> – Murojaat qilingan sana: 2025-yil 2-avgust.
13. Google Fact Check Tools. <https://toolbox.google.com/factcheck> – Murojaat qilingan sana: 2025-yil 3-avgust.
14. Shuhratova, N. (2024). Raqamli jurnalistikada faktcheking amaliyoti. *Jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti ilmiy axborotnomasi*, 2(7), 45–50.